

Eesti NSV

POLIITILISTE JA TEADUSALASTE TEADMISTE LEVITAMISE ÜHING

ÜHINGU TEGEVLIIGE

V. A. ZUBOV

**KREENHOLMI MANUFAKTUURI
AJALOOListEST MINEVIKUST
JA ARENGUST**

Nr. 15 (111)

A-17346 111

EESTI NSV
POLIITILISTE JA TEADUSALASTE TEADMISTE LEVITAMISE ÜHING

ÜHINGU TEGEVLIIGE
V. A. ZUBOV

KREENHOLMI MANUFAKTUURI
AJALOO LIS EST MINEVIKUST
JA ARENGUST

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS • TALLINN 1952

KREENHOLMI MANUFAKTUURI TEKKIMINE JA ARENG

Kreenholmi Manufaktuuri rajamine

Meie Kodumaa mõõtmatuil avarustel keeb gigantne ülesehitustöö. Nõukogude inimeste ennastsalgava töö tulemusena täideti edukalt rahvamajanduse taastamise ja arendamise sõjajärgne viie aasta plaan. Loodi eeldused maa tootlike jõudude uueks tormiliseks arenguks.

Edukalt teostatakse looduse ümberkujundamise ja kommunismi suurehituste rajamise stalinlikku programmi. Varemeist ja tuhast tõusevad uued nõukogude linnad. Kerkib uus Kreenholmi Manufaktuur ja Narva linn.

Kombinaadi vabrikuis ja ehitustel töötab mitmetuhandeliikmeline kollektiiv, ning juba praegu on Kreenholm Nõukogude Eesti suurimaks ettevõtteks ja annab maale ligi 6 korda rohkem toodangut kui ta andis kodanliku Eesti viimastel aastatel.

Aasta-aastalt kasvab kombinaadi toodang.

Ennastsalgava stahaanovliku tööga sotsialistliku Kodumaa hüvanguks rikastavad Kreenholmi töölisel vene laste ja eestlaste vennaliku sõpruse kuulsusrikkaid traditsioone, mis on välja kujunenud võitluses ekspluataatorite — kapitalistide vastu, võitluses Kodumaa vabaduse ning sõltumatuse eest.

Puuvillatööstuse areng Venemaal

Puuvillast riidet kasutati Venemaal juba väga ammu. Seda veeti sisse Idast Astrahani kaudu, XVI saj. keskpaigast alates aga algas puuvillase riide sissevedu Arhangeliski kaudu Lääne-Euroopast.

XVIII saj. esimesel poolel tekivad Venemaal puuvillase riide töötlemise väiketööstused.

XVIII saj. lõpul ilmusid esimesed ketrusmasinad ja rajati Peterburis Schlüsselburgi linnavärava taga esimene ketrusmanufaktuur — Aleksandrovi manufaktuur, mis oli varustatud ketrusmasinatega.

1805. aastast alates käivitati ketrusmasinad aurujõul. See oli juba vabrik.

1808. aastal seati samas manufaktuuris sisse esimesed mehaanilised kudumisteljed.

XIX saj. järgmistel aastatel suureneb puuvillavabrikute arv kiiresti.

Erinevalt paljudest teistest pärisorjusliku Venemaa tööstusharudest baseerus puuvillatööstus juba XIX saj. esimesel veerandil vabal tööjõul. Puuvillatööstust, mis põhines tööjõu ekspluateerimisel, iseloomustab juba XIX sajandi alguses suhteliselt suureulatuslik manufaktuurtootmine.

Niisiis «puuvillatööstuse kapitalistlik organisatsioon oli kujunenud enne talurahva vabastamist».¹

Esimesed tekstiilvabrikud Narvas

Eestis hakkasid mõisnikud — saksa parunid — varem kui teistes Vene impeeriumi osades üle minema vähetootlikult pärisorjuslikult töölt maata kehvikute vabapalgalisele tööle.

Talupoegade rahutused XIX saj. alguses hirmutasid valitsust. Mõisnike nõudmisel andis Aleksander I 1816.—1819. a. seaduse Eestimaa talupoegade pärisorjusest vabastamiseks ilma maata. Maa tunnistati mõisniku omandiks.

Suurenev nõudmine tekstiiltooteile, vaba tööjõu olemasolu reformi tagajärjel maata jäänud kehvikute näol, hõlbus veeühendus Narva jõe ja Soome lahe kaudu Peterburi ja välismaaga, samuti vee-energia kasutamise võimalus, soodustasid XIX saj. Narvas suurte tekstiilvabrikute ehitamist.

Kuni tekstiilvabrikute ehitamiseni oli Narvas 3 saeveskit, suur nahamanufaktuur ja köietööstus. 1820. a. ehitas Narva kaupmees Paul Momma Narva jõe paremale kaldale kose juurde kalevivabriku. 1845. a. müüs ta vabriku pan-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 1. kd., lk. 449.

kur parun A. Stieglitzile. 1850. a. töötas vabrikus 600 tööl-
list, 1895. a. aga 841 inimest.

Peale kalevivabriku ehitas Stieglitz 1851. a. linamanufak-
tuuri, kus 1895. a. töötas 1715 inimest.

Kreenholmi Manufaktuur XIX sajandil

1857. a. asutati kaupmeeste kompanii poolt aktsiaselts
«Kreenholmi Puuvillasaaduste Manufaktuuri Osahisus» ja
alustati Narvas suurima vabriku ehitamist. Kompanii täie-
õiguslikuks peremeheks oli saksa päritoluga parun
L. Knoop. Oma tegevuse alguses ei kuulunud ta vabrikan-
tide hulka, vaid oli ainult puuvilla- ja kedrusemüügi ko-
misjonäriks ning Moskva manufaktuuridele inglise tekstiil-
masinate hankimise vahendajaks. Kasumite või ettevõtete
aktsiate saamise tingimusel varustas ta sisseseadetega pea-
aegu kõiki suuri vabrikuid Moskva rajoonis (Morozovi, Ba-
ranovi, Miljuškini, Hludovi jt.). Knoop oli 122 puuvilla-
vabriku kaasomanikuks Venemaal. Tema kohta oli käibel
kõnekäänd:

«Igas kirikus on papp.

Igas vabrikus on Knoop.»

Tema poolt rajatud Kreenholmi Manufaktuur osutus
tehnik ja tootmise ulatuse poolest üsna pea suurimaks
tööstuseks Euroopas.

30. aprillil 1857. a. alustati Manufaktuuri esimese kor-
puse ehitamist.

10. oktoobril 1858. a. lasti käiku esimesed 8000 värtnat.

1859. a. augustis hakkas kudumisvabrik tootma puuvil-
last riidet.

1861. a. septembris alustas tegevust ketrusvabriku uus
korpus — «Uus pool».

1870. a. — ehitati vabrik «EF».

1876. a. — ehitati kudumisvabriku korpusele juurde
4. korrus.

1884. a. — viidi lõpule Joala vabriku ehitamine.

1899. a. — viidi lõpule Georgi vabriku ehitamine.

1900. a. — viidi lõpule keskelektrijaama ehitamine.

XIX saj. lõpul töötas vabrikuis üle 8500 inimese.

Vabrikute ehitamisega muutus Narva 6-tuhandelise
elanike arvuga käsitöölaliste, väikekauplejate ja kaupmeeste

linnast, mis ta oli XIX saj. keskpaiku, XIX saj. lõpuks suureks tööstuskeskuseks 35-tuhandelise elanike arvuga.

Oma töös «Kapitalismi areng Venemaal» märgib V. I. Lenin Narva Euroopa-Venemaa tähtsaimate vabrikutehase tööstuskeskuste nimekirja.

Narva tööstuse arengus oli suure tähtsusega ka Peterburi—Narva—Tallinn—Paldiski raudtee ehitamine 1870. aastal.

Väike kaluriküla Narva-Jõesuus, mida sakslased varem nimetasid Hungerburgiks (näljalinnaks), muutus suureks linnakodanluse ja ametnike kuurort-asunduseks 600 suvilaga. Suveperioodil viibis siin 5000—6000 inimest.

Narva ja Narva-Jõesuu vahel seati sisse regulaarne laevavahendus, Narva sadamasse saabuvate laevade arv suurenes, sadamas töötas põhjasüvendaja. Linnas avati gümnaasiumid ja hakkas ilmuma venekeelne ajaleht.

TÖÖLISTE OLUKORD JA STREIGID KREENHOLMI MANUFAKTUURIS XIX SAJANDIL

Koos vabrikutega kasvas Narvas proletariaat, kes erines käsitöolistest mitte ainult arvukuselt, vaid ka selle poolest, et ta oli koondatud suurde kapitalistlikku ettevõttesse ning tööliste revolutsioonilise liikumise koidikul astus välja tööliklassi vabastusvõitluse avangardis, võttes osa hiiglasuurtest streikidest aastatel 1872, 1882 ja 1897.

Tööliste olukord Kreenholmis XIX sajandil

1872. a. oli Kreenholmis vabrikutöölisi koos ehitustöölistega ligi 6000 inimest. Poole töölistest moodustasid naised, alaealised ja lapsed. Tööpäeva kestus, mis vabriku rajamisel oli 13 tundi, oli 1872. aastaks pikenenud 14 tunnini. Tööpäev algas kell 5 hommikul ja kestis kuni kella 8-ni õhtul tunniajalise lõunavaheajaga, tükitöötasu kangakudumise eest aga vähenes. Pärast pärisorjuse kaotamist, kui Narva vabrikantidel oli küllaldaselt tööjõudu, viisid nad läbi ühe surveavalduse teise järel.

Alaealiste ja laste tööpäeva pikkus oli piiramata.

Üks 70-ndate aastate revolutsioonilisest liikumisest aktiivseid osavõtjaid, lastekodu kasvandik V. G. Gerassimov,

kes töötas Kreenholmis 11-ndast eluaastast alates, kirjeldab noorte elu Manufaktuuris järgmiselt:

«Tööleminekuks aeti meid üles kell 4 hommikul. Mina töötasin vaatermasinail... põrgulik töö kestis kuni kella 8-ni õhtul. Piinatud sellest tööst täieliku kokkuvarisemiseni, olime sunnitud kell 9 õhtul veel minema kooli, kus meid õpetati või õigemini piinati kuni kella 11-ni.

... Pühapäeviti ja õhtuti pärast töö lõppu ei tohtinud ma kusagile minna ilma loata... välja lubati tunniks ajaks; kui juhtusid jääma kauemaks, siis pandi kartserisse või peksti... kartserisse pandi vee ja leiva peale, peksta aga anti 25 kuni 100 hoopi.

Ükskord murdsin kogemata harja katki ja sain selle eest 25 nuudihoopi, teinekord — 50 hoopi selle eest, et sõitsin tõstemasinal neljandalt korruselt kolmandale; mind peksti nii kõvasti, et mu seljal ei jäänud ühtegi tervet kohta, kogu selg oli must nagu saabas. Kartseris istusin ma mitu korda; kord sattusin ma sinna isegi ainult sellepärast, et ei jõudnud üleloendusele.

Toit oli meil väga halb... Käisime ringi mustadena ja kaltsudes.

Vabrikusse astumisel määras direktor meile palgaks 4 rubla, sellest rahast anti meile kätte ainult 8 kopikat kuus, s. o. 2 kopikat rubla pealt. Sellise palgaga elasin ma tervelt 4 aastat. Kuni kuueteistkümnenda eluaastani arvestas peremees minu ülalpidamise eest 6 rubla 50 kopikat. Seega jäin talle iga kuu võlgu 2 rubla 50 kopikat, aga mõnikord ka rohkem, sest meilt võeti sageli igasuguste üleastumiste eest trahvi, need trahvirahad aga arvestati võlale juurde. Kui ma sain kahekümne aastaseks, hakkas peremees minu ülalpidamise eest minult võtma 10 rubla kuus». ¹

Töölise vilets palk (keskmiselt kuni 7 rubla 50 kopikat kuus) vähenes trahvide arvel, mis sageli ulatusid kuni poole kuupalgani.

70-ndate aastate Kreenholmi Manufaktuuri tööliste palgaraamatud olid kirjud üleskirjutustest trahvide kohta madala tööviljakuse eest, masinaosade rikkumise eest, «sigaduste» eest (milles need seisid — ei ole teada), halva töö eest, töölt lahkumise eest, sõnakuulmatuse eest, müratege-

¹ V. Gerassimov, Vene töölise elu pool sajandit tagasi. Petrograd, 1919, lk. 811.

mise eest jne. Manufaktuuris kehtivate reeglite kohaselt määrati trahvi ühest rublast kuni kümne rublani, masinaosade rikkumise eest aga kuni 25 rubla. Allpool näide mõnedest sääraestest mahaarvamistest töölise kuuteenistusest.

**Üleskirjutused Kreenholmi Manufaktuuri kangru
Peeter Kiršini palgaraamatus**

1871. aasta

september	18	Raha	17.—
		2 ^o / _o	—,34
		halva töö eest	—,65
oktoober	16	Raha	16.—
		2 ^o / _o	—,32
		madala tööviljakuse jm. eest	3,50
november	20	Raha	11.—
		2 ^o / _o	—,22
		madala tööviljakuse eest	3,20

Reeglite § 24 määras kindlaks, et «kogutavad trahvirahad kasutatakse ära nende isikute autasustamiseks, kes täidavad oma kohustusi manufaktuuri huvides», s. o. meistreile ja tehnikuile, kes ise just määrasidki trahve, omavolitsedes trahvide suuruse suhtes.

Töölised elasid rasketes ebasanitaarsetes tingimustes, Joala kasarmute «pugerikkudes» elas mitu perekonda koos (keskmiselt 9—10 inimest toas). Isegi võimude poolt Kreenholmi saadetud tsaariametnikest koosnev komisjon, mis ei olnud määratud töölise olukorra parandamiseks, vaid selleks, et välja töötada abinõud rahutuste kõrvaldamiseks, oli sunnitud tunnistama töölise rasket olukorda ja teatas ettekandes siseministrile elamistingimustest Kreenholmis.

«Silmas pidades, et toad neis kasarmutes on väga väikesed (pikkus 7½ arssinat, laius 3½ arssinat ja kõrgus 4½ arssinat), rahvas neis aga elab väga tihedalt (kuni 350 inimest keskmiselt igas nümbris), on vaja tunnistada, ühelt poolt, et töölised elavad siin õige kitsalt, teiselt poolt aga, et nad maksavad ruumi eest liiga kallilt...

Vallaliste kasarmud on kõik kahekorruselised, igal kor-
rusel on seatud ridamisi narid, kus töölised üksteise kõrval
magavad... Igalt ühisoalt, mis mahutab 20 kuni 30
inimest, võtab Manufaktuuri Valitsus 6 rubla kuus.

...Tingimata tuleb aga mainida maju, mis on ehitatud
härä Kramerile kuuluvale maale Manufaktuuri naabruses
ja kus elavad eranditult Manufaktuuri töölised. Kuni rahu-
tuste alguseni olid majade mustus ja uskumatu täiskiilutus
kirjeldamatud...

Manufaktuuri töölistele on administratsiooni poolt kor-
raldatud eri saun, mida köetakse naiste jaoks reedeti,
meeste jaoks aga laupäeviti, kusjuures, nagu komisjoni
liikmed isiklikult veendusid, ei keelata meestel ja naistel
käia vabrikusaunas üheaegselt nii reedel kui ka laupäeval:
nad riietuvad lahti ja pesevad ennast ühes ühises saunas.»

Niihästi töölikasarmud kui ka saun olid nende omani-
kele tuluartikleiks.

Vabrikandid ei ilmutanud mingisugust hoolt tööliste elu
ja tervise suhtes, puudus töökaitse; raugad, tööinvalidid ja
Manufaktuuris surnud tööliste orvud heideti vabrikantide
poolt halastamatult tänavale.

Oma mälestustes jutustab V. G. Gerassimov juhtumist,
kus sillalt kõse juures kukkus jõkke 150 naist sellepärast,
et direksioon ei remontinud silda ega kehtestanud läbi-
käigus vastavat korda.

1871. a. aga varisesid kokku ehitatava hoone tellingud
ja tellinguil viibivad ehitustöölised kukkusid neljanda kor-
ruse kõrguselt alla, paljud said surma, teised jäid eluks-
ajaks vigaseks.

Tsaariametnike komisjon Kreenholmis oli sunnitud tun-
nistama: «Ei kauaaegne teenistus vabrikus ega saadavad
vigastused ei taga töölistele tulevikukindlustust... Puu-
dub abistamiskassa, mis annaks toetust vanadele ja vigas-
tele töölistele, aga samuti Manufaktuuris surnute orbudele.
Ka puudub Manufaktuuri juhatusel koht oma vanaksjäänud
tööliste paigutamiseks linna vaestemajja». ¹

Narva vabrikandid teenisid tööliste pealt tohutu suuri
kasumeid. «Kreenholmi Puuvillasaaduste Manufaktuuri
Osaiühisuse» aktsiate hind kasvas lühikese aja jooksul kol-
mekordseks. Ainuüksi osa kasumist, mida igal aastal jaota-
takse aktsionäride vahel (dividend), ulatus 33%-ni.

¹ Töölisliikumine Venemaal XIX sajandil. II kd., 1. osa, 1861—
1874, dokument nr. 130, lk. 363 (v.k.).

Vabrikus oli olemas vabrikupolitsei oma politseimäärustikuga, mis oli üle võetud kohtuorganite jurisdiktsioonist.

Vabrikupolitsei võis määrata trahvi 1—10 päeva töötasu ulatuses, määrata ihunuhtlust 1—50 vitsahoopi, pidada aresti all kuni 2 ööpäeva, sisse nõuda võlakohustusi jne.

Seepärast, hoolimata sellest, et Kreenholmi Manufaktuur oli oma tehnika poolest eesrindlikuks kapitalistlikuks ettevõtteks, valitsesid seal julmad pärisorjuslikud meetodid täiskasvanud tööliste kui ka laste ekspluateerimiseks, tööliste õigusetu seisund ja vabriku juhtkonna kõige täielikum omavoli.

1872. aasta streik

1872. aasta juunis puhkenud kooleraepideemia muutus kohutavaks õnnetuseks, kusjuures ei jõutud teha kirste laipade jaoks ja surnud maeti ühisaukudesse.

Ebasanitaarsed tingimused Kreenholmis aitasid kaasa koolera levikule.

«... ühes ja samas toas viibisid niihästi surnud ja kolledates piinades vaevlevad haiged kui ka terved, kes selliste vaatepiltide juures sarnanesid pigem liikuvate varjude kui elavate olenditega»...¹ kandis siseministrile ette seesama Kreenholmi Manufaktuuri revideerimise komisjon.

Pidevalt kasvav esmajärguliste tarbainete kallidus viis alla reaalpalka, tööliste olukorda veelgi halvendades.

14. augustil algas streik. Töölised nõudsid tööpäeva alustamist kell pool kuus, lõunavaheaja pikendamist poole tunni võrra, palgast mahaarvamiste lõpetamist madala tööviljakuse eest, mõnede meistrite eemaldamist vabrikust, lastele rohkema aja võimaldamist kooliskäimiseks.

21. augustil võttis Manufaktuuri volinik Kolbe tööliste nõudmised vastu.

Kui töö uuesti algas, püüdsid Manufaktuuri omanikud järeleandmistest loobuda ja kõige teadlikumatest ja aktiivsematest töölistest vabaneda.

Töölised katkestasid uuesti töö. Streikijad hõivasid silla ja sulgesid sissepääsu vabrikusse, kohaleilmunud sandarmeid pilluti kividega, areteeritud töölised vabastati.

¹ Tööliikumine Venemaal XIX sajandil. II kd., 1. osa, 1861—1874, dokument nr. 131, lk. 384 (v. k.).

Võitluseks streikijate vastu kutsuti kohale sõjaväeosad. Sõjaväeosade abiga suruti streik maha.

III osakonna poolt tsaarile tehtud ettekandele streigi kohta kirjutas Aleksander II: «Võtta tarvitusele abinõud, et korratud ei korduks».

Ja abinõud võeti tarvitusele — 27 töölist mõisteti tsaarikohtu poolt sunnitööle, vanglasse ja Siberisse asumisele. Pärast streiki vallandas vabriku juhtkond mitme kuu jooksul ligi 400 töölist.

1872. aasta streik Kreenholmi Manufaktuuris oli üheks esimeseks Venemaa proletariaadi klassivõitluse väljenduseks. Oma ulatuselt ületas see kõik eelnenud streigid Venemaal ja oli 70-ndail aastail tööliste suurimaks väljaastumiseks. Selle perioodi töölisliikumine ei olnud varustatud revolutsioonilise teooriaga, oli stiihilise, mitteorganiseeritud iseloomuga. Üheks streigi peajuhiks oli Wilhelm Preisman. Ligi $\frac{1}{3}$ Kreenholmi töölistest moodustasid venelased. Nende hulgast tõusis esile esimene tööline-revolutsionäär Vassili Gerassimovitš Gerassimov, kes töötas Kreenholmis ja võttis 1872. aasta streigist osa.

Pärast streiki mõisteti Gerassimov 1875. aastal, Peterburi tööliste ja soldatite hulgas revolutsiooniliste ideede propageerimise eest 9 aastaks sunnitööle ja pärast selle tähtaja möödumist Jakuudi oblastisse asumisele, kus ta 1892. aastal ka suri.

1872. aasta streigis ilmnis klassihuvide ühtsuse alusel vene ja eesti tööliste vennalik solidaarsus, tugevnes vene ja eesti rahva ajalooliselt kujunenud sõprus.

Esimene töölisring

70-ndail aastail olid Peterburis juba töölisringid. Peterburi töölisringist osavõtjate Luka Ivanovi ja Aleksander Ossipovi initsiatiivil, kes sõlmisid sidemed Narva töölistega, tekkis Kreenholmis 1875. aasta algul esimene töölisring.

Selle ringi eesotsas oli Pavel Fjodorov. Ringis loeti ja levitati illegaalset kirjandust, mida toimetasid siia Peterburi töölisel. Pärast Luka Ivanovi ja Aleksander Ossipovi areteerimist pandi Pavel Fjodorovi juures toime läbiotsimine ja illegaalne kirjandus konfiskeeriti. Pavel Fjodorov areteeriti ja anti kohtu alla, ring aga likvideeriti 1875. aasta aprillis.

1882. aasta streik

1876. aastal viidi lõpule neljanda korruse ehitamine kudumisvabriku korpustes ja kuni 1881. aastani jätkus ta varustamine kudumismasinatega. Pidevalt suurenes ketrusmasinate ja töötavate ketrusvärtnate arv vabrikus «EF». Sel ajal suurenenud nõudmine tekstiiltööstuse toodete järele aitas kaasa tootmise laiendamisele ning kedruse- ja riidetoodangu kasvule.

	1870	1875	1880
Töötavaid ketrusvärtnaid	163 424	239 612	290 748
„ kudumismasinaid	1 136	1 640	2 198
Kedrusetoodang kg-des	3 168 540	4 891 703	6 619 490
Riidetoodang meetrites	14 177 542	16 206 490	24 683 421

Kuid juba 1881. aastal langes järsult nõudmine tööstustoodetele (sealhulgas ka tekstiiltööstuse toodetele) nii Venemaal kui ka välismaal. Algas tööstuskriis.

1882. aastal jäeti kudumisvabrikus seisma 248 kudumismasinat, vähenes riidetoodang, algas kedrusetootmise vähenemine.

Kriis mõjus tööliste olukorrale väga raskelt. Osa töölisi vallandati mitmesugustel ettekäänatel. Tööpuudus ja viletsus suurenes. Vallandatud töölisi aeti vabrikukorterist välja isegi sel juhul, kui nendega koos elav sugulane jätkas tööd vabrikus. Tõusid toidukaupade hinnad. Seoses ikaldusega 1879. ja 1880. aastal tõusis leiva hind kuni 2 rubla 50 kopikat puud (16 kg), kusjuures leib oli tööliste peatoiduaineks. Kartulihinnad tõusid kolmekordseiks.

Kreenholmi Manufaktuuri omanikud teenisid tööliste viletsuse arvel. 1881. aastal korraldasid nad leiva müüki vabrikukauplustes. Leiva müük muutus vabrikantidele niivõrd tulutoovaks, et nad järgnevatel aastatel laiendasid kauplemist kõikidele toiduainetele, ehtasid veski, pagari-tööstuse, erilised laoruumid ja kauplused.

Leiba hakati müüma eriliste metallmärkide — «Kreenholmi Manufaktuuri markade» vastu, mis anti töölistele koos palgaga, muid toiduaineid aga anti võlgu poeraamatute alusel.

Trahvide ja töönormide tõstmisega madaldasid vabrikandid tööliste niigi madalat töötasu ja aetasid nad talumatult rasketesse tingimustesse.

1882. aasta jaanuaris algasid tööliste hulgas rahutused.

Pärast seda, kui vabriku administratsioon keeldus täitmast tööliste poolt varem esitatud nõudmisi töötasu suurendamise kohta, panid kangrud ja ketrajad 31. juulil masinad seisma ning pärast ühist nõupidamist esitasid Manufaktuuri juhatusele nõudmised töötasu suurendamise, tööpäeva lühendamise, meistrite omavoli kõrvaldamise, ülemääraste trahvide kaotamise ja elamistingimuste parandamise kohta.

Saamata vastust oma nõudmistele, alustasid 5200 Kreenholmi Manufaktuuri töölised 2. augustil streiki. Nendega liitusid Stieglitzi kalevivabriku töölised ja Narvas 1879. a. ehitatud Zinovjevi masinaehitustööstuse töölised. Streigi mahasurumiseks saadeti Narva sõjaväeosad.

Siseminister D. A. Tolstoi poolt tsaarile tehtud ettekandele tööliste streigist Kreenholmi Manufaktuuris ja sõjaväeosade saatmisest tööliste vastu kirjutas Aleksander III resolutsiooni: «Loodan, et korratused lõpevad varsti»¹.

Sõjaväeosade saabumisel algas metsik arveteõiendamine töölistega. Töölised jooksid metsadesse, neid püüti, peksti halastamatult ja areteeriti.

Eriülesandega ametnik sandarmite korpuse šefi juures, kindral-major M. I. Fjodorov, kandis sandarmite korpuse komandörile võidurõõmsalt ette streigi lõpetamisest Kreenholmis: «66 on saadetud Jamburi kindlusesse, 72 — edasisaadetavate vangide vanglasse Peterburis, 96 on saadetud asumisele Jamburi maakonda ja 6 Eestimaa kubermangu»...

Streigi organisaatoreiks olid vene töölised. 245 areteeritu ja väljasaadetu hulgas oli 212 venelast ja 33 eestlast.

Kreenholmi 1882. a. streik oli eelnevatega võrreldes organiseeritum ja visam, töölised ilmutasid suurt teadlikkust.

1882. a. streigid Narvas ja teistes linnades olid sel perioodil eelkäijaks reale vabrikuseadustele (laste töölevõtmise, nende tööaja pikkuse ja vabrikuinspektsiooni sisseadmise kohta).

Tööliste olukord Kreenholmis jäi endiselt raskeks. Töö-

¹ Töölisliikumine Venemaal XIX sajandil. II kd., 2. osa, 1875—1891 (v. k.).

päeva pikkus kestis kella 5-st hommikul kuni kella 8-ni õhtul 1¼-tunnise lõunavaheajaga.

See kutsus aastail 1883—1884 esile uued rahutused.

V. I. Lenini poolt loodud «Töölisklassi Vabastusvõitluse Liidu» juhtimisel organiseeriti ja viidi 1896. a. suvel läbi streik 30 tuhande Peterburi tekstiiltöölise osavõtul. Peamiseks nõudmiseks oli tööpäeva lühendamine seadusandlikus korras. Streikijate survele oli tsaarivalitsus sunnitud 1897. aasta juunis välja andma seaduse tööpäeva piiramise kohta 11½ tunnile.

1897. a. suvel streikisid kaks korda ka Narva tekstiiltöölised.

Tööliste arvukus Kreenholmis, Venemaa tööliikumise tähtsaima keskuse — Peterburi lähedus, Kreenholmi tööliste tihe side Peterburi töölistega, vene ja eesti tööliste sõprus — need olid tegurid, mis põhjustasid streigiliikumise hoogsat kasvu Kreenholmis ja andsid Kreenholmi töölistele silmapaistva osa tööliikumise ajaloos Eestis XIX sajandil.

Esimene marksistlik ring

Streigid aitasid kaasa tööliste koondamiseks ja valmistasid pinda marksistlike ringide tekkimisele.

Marksistlike ideede levikule Narva tööliste hulgas aitasid kaasa Peterburi eesrindlikud töölised, kes võtsid seal osa marksistlikest ringidest ja sõitsid Narva tööle.

V. I. Lenini poolt 1895. a. loodud Peterburi «Töölisklassi Vabastusvõitluse Liidu» tegevus andis tõuke Narva tööliste ühendamiseks marksistlikku ringi, millel oli side Peterburi «Võitlusliiduga».

Aktiivseteks ringi liikmeteks olid Vassili Filippov, Ivan Gogol, Gustav Blassen jt. Ringi juhiks ja organiseerijaks oli Sokolov. Kuid pärast 1897. aasta areteerimisi ring lagunes.

KREENHOLM IMPERIALISMI JA KODANLIK- DEMOKRAATLIKU REVOLUTSIOONI PERIOODIL

(XIX saj. lõpust kuni 1917. a. märtsini)

Kreenholm 1905.—1907. a. revolutsioonis

Marksistlike ideede levik, sotsiaaldemokraatlike ringide tekkimine ja kasv Narva tööliste hulgas 900-ndate aastate algul avaldas mõju tööliste teadlikkuse ja revolutsioonilise aktiivsuse kasvule. Revolutsioonilise liikumise eesotsas olid sel ajal suurte tööstuskeskuste proletaarlased, nende järel aga — Narva vabrikute töölised.

Peterburi tööliste tulistamine 9. jaanuaril 1905. aastal oli 1905.—1907. a. revolutsiooni alguseks.

Kreenholmi ja teiste vabrikute töölised vastasid sellele tapatalgule 17. jaanuaril protestistreigiga ja ühinesid revolutsiooniga. Tööliste miitinguil ja koosolekuil kõlasid üleskutsed isevalitsuse kukutamiseks ja demokraatliku vabariigi moodustamiseks.

Jaanuaris alanud tööliste revolutsiooniline võitlus süvenes kevadel, omandades poliitilise iseloomu. Võitluse organiseerijateks ja juhtideks olid töölised, kes olid sel ajal põranda-aluste sotsiaaldemokraatlike ringide liikmeteks.

1905. a. mais oli sotsiaaldemokraatlikes ringides Kreenholmis ligi sada inimest. Ringid pidasid sidet Peterburi ja Tallinnaga. Tallinna juhtiv sotsiaaldemokraatlik ring juhtis Narva ringi oma liikme Kõrvi kaudu.

«1905.—1906. a. revolutsiooniline liikumine avaldas võimsat mõju kohalikele töölisringkondadele nende klassiteadvuse arengu suunas. Hakkasid tekkima professionaalsed töölisorganisatsioonid. Kõigepealt organiseeruvad ametiühingusse tekstiiltööstuse töölised (selles tööstusharus töötavate tööliste arv ulatus Narvas ligi 15 tuhandeni). Pääaegu üheaegselt sellega organiseeruvad ametiühingutesse poesellid, puidutöölised, rätsepad ja kingsepad»¹.

1905. aasta sügisel haaras revolutsiooniline liikumine kogu maa.

14. oktoobril algas üldstreik Narvas.

Tööliste võitlus sundis vabrikante 1905. a. novembris ka Kreenholmis lühendama tööpäeva 11½ tunnilt 10½ tunnile.

¹ «Zvezda» nr. 28, 1911.

Detsembris asus tsaarivalitsus revolutsiooni veriselt maha suruma. Kõikjal tegutsesid karistussalgad. Algasid areteerimised ka Narva tööliste hulgas. Kreenholmi töölistevanem Amalia Kreisberg piinati tsaarivõimude poolt Jamburis surnuks. 1. mail 1906. a. toimusid Narvas ta matused, mis muutusid kogu linna tööliselanikkonna hulgas tohtu suureks demonstratsiooniks. Kreenholmis toimus protestistreik.

Streik Narvas juulis-augustis lõppes 40 tööliste areteerimisega. Valitsusega ühel meelel tegutsesid ka Narva vabrikandid. Nad hakkasid töölisti osavõtu eest revolutsioonilisest liikumisest ähvardama vallandamiste ja näljaga ning 6. augustil 1906. a. jätsid nad Kreenholmi vabrikud kuuks ajaks seisma, teatades, et «vabrikud on suletud korrarikumiste tõttu». Suleti pagaritööstus ja lõpetati leivamüük. Algas tööliste väljaajamine korteritest.

Hoolimata sellest jätkasid töölistes võitlust ning vabrikandid olid sunnitud tööpäeva lühendamaks 9-le tunnile.

Narva töölistes avaldasid pealetungivale reaktsioonile visa vastupanu. Tööliste viha ekspluateerijate-vabrikantide vastu oli niivõrd suur, et Linavabrikus 1907. a. mais alanud streigi ajal uputasid töölistes koske vabriku direktori Peltzeri.

Tsaarivalitsus võttis tarvitusele julmad karistusabinõud, areteerides üle 200 tööliste, neist 6 mõisteti surma. Kuigi selgus, et direktori uputajad ei kuulunud ühessegi sel ajal Narvas olemasolevasse töölisorganisatsiooni, ometi andis see politseile põhjust niihästi sotsiaaldemokraatlike organisatsioonide kui ka ametiühingute rüüstamiseks.

1905.—1907. a. revolutsioon oli töölistele suureks poliitilise kasvatuskooliks. Hoolimata jätkuvatest areteerimistest, kõige revolutsioonilisemate tööliste vallandamisest ja töötasu vähendamisest säilitasid töölistes ka Stolõpini reaktsiooni rasketes tingimustes kõikumatu usu töölisteklassi eesmärkide õigsusesse.

Kreenholm revolutsioonilise tõusu ja esimese maailmasõja aastail

1910. a. hakkas pikaajaline tööstusliku seisaku periood asenduma elavnemisega.

Sel ajal suurenes nõudmine Kreenholmi Manufaktuuri

toodete järele, mis viis riide- ja kedrusetootmise suurendamisele, tööliste arvu suurendamisele.

	1910. a.:	1912. a.:
Riidetootmine (meetrites)	64 000 000	75 000 000
Kedrusetootmine (tonnides)	10 000	17 000
Tööliste arv	9 400	10 400

Tööstusliku tõusuga kaasnes mitte üksnes tööliste arvu kasv, vaid ka töölisliikumise elavnemine.

Kreenholmi tööliste võitlus toimus sel perioodil bolševike juhtimisel ja bolševistlike loosungite all.

Kreenholmi tööliste hulgas levis laialdaselt A. Meni (Villem Bucki) brošüür «Üks äraunustatud eesti linn», milles paljastati tööliste ekspluateerimist Kreenholmis. Selle brošüüri lugemise eest jälitati ja trahviti töölisi.

Kreenholmi tööliste revolutsioonilise võitluse suunamises oli suur osatähtsus Peterburis ilmuval bolševistlikul ajalehel «Pravda». Leninlik-stalinliku «Pravda» eeskujul anti Narvas eesti bolševike poolt 1912. aastast kuni 1914. aastani välja ajalehte «Kiir».

Ajalehe «Kiir» ideeliseks juhiks ja lähemaks kaastööliseks oli eesti proletariaadi silmapaistvaim juht Viktor Kingissepp, kes oli 1906. aastast alates bolševike partei liige.

Ajaleht paljastas tsaarivalitsust, tööliste jälitamist, ekspluateerimist ja mõnitamist kapitalistide ja nende teenrite poolt.

Eesti kodanlikud natsionalistid püüdsid viha, mida eesti rahvas tundis vene tsarismi vastu, kasutada ära selleks, et ässitada eesti töölisi ja talupoegi vene tööliste ja talupoegade kallale ja seega lõhestada töötajate — eestlaste ja venelaste ühist võitlust ekspluateerijate vastu.

Revolutsioonilise tõusu perioodil esinesid kodanlikud natsionalistid kirjandusliku vooluna, mida nad nimetasid «Noor-Eestiks» ja püüdsid «tööliste sõprade» maski all kodanlik-natsionalistlike ideede levitamiseega tööliste teadvust mürgitada. Nad olid töötavale rahvale suureks hädaohuks.

V. Kingissepa artiklid Narva töölisajalehes «Kiir» paljastasid tööliste valesõpru.

«Pravda» ja «Kiir» olid legaalsed bolševistlikud ajalehed, kuid Kreenholmis olid nad keelatud.

«Pravda» kirjutas sel ajal:

«Venemaal on peaaegu igas linnas omad kombed, Narvas aga on ühes linnas kahe sugused kombed: kogu Narvas on «Pravda» legaalseks ajaleheks, Kreenholmi Manufaktuuris on ta aga keelatud — pole midagi parata, ei meeldi pristavile. «Aitab neile joodikutele ka «Narvski Listokist» (mustersajalaste ajaleht)», räägib ta tööliste kohta. Nii ei näegi Kreenholmis ei «Pravdat» ega «Kiirt.»¹

Kreenholmi tööliised, kes ilmutasid revolutsioonilist aktiivsust, aitasid «Kiire» levikule kaasa, võtsid kirjasaatjataena aktiivselt osa ajalehe tööst ja kogusid raha selle materiaalseks toetamiseks.

Tsaarivõimud sulgesid ajalehe mitmel korral, kuid tööliste toetusel ilmus ta teiste nimede all uuesti («Narva Kiir», «Tõe Kiir»).

Ajaleht «Kiir» etendas suurt osa bolševistlike organisatsioonide taastamisel ja kindlustamisel ning nende mõju tugevdamisel tööliste hulgas.

1913. aastal loodi Narvas parteiorganisatsioon. Bolševike juhtimisel toimusid Narva vabrikuis streigid 1913. aasta mais, juunis ja septembris.

Alles pärast kestvate võitlust õnnestus Narva tekstiiltöölistel 1914. aasta kevadel organiseerida ametiühing, mis oli Peterburi tekstiiltöölise ametiühingu osakonnaks.

1914. aasta juuni keskel toimus Narvas Peterburi esindaja osavõtul Eesti bolševistlike organisatsioonide esimene konverents. Konverents määras kindlaks parteiorganisatsioonide peamised ülesanded ja valis VSDT(b)P Eestimaa Komitee, mille koosseisu kuulus üks esindaja Narvast.

V. Kingissepp valmistas konverentsi ette, kuid ise ei saanud sellest osa võtta. Tsaarivõimud saatsid ta maikuuks Tveri asumisele.

Imperialistliku sõja algul suleti ajaleht «Kiir» tsaarivalitsuse poolt.

Seoses imperialistliku sõja algusega organiseeris Narva kodanlus oma imperialistlike plaanide toetamiseks kaupmeeste, osa ametnike ja gümnaasiumiõpilaste hulgas kaks šovinistlikku manifestatsiooni, kuid kodanlusel, esseeridel ja menševikel ei õnnestunud petta tööliklassi juttudega kodanliku isamaa kaitsmisest ja klassivõitlusest loobumise. Kreenholmi tööliised ei võtnud manifestatsioonist osa ja jätkasid võitlust kapitalistide vastu.

¹ «Pravda» nr. 148, 1912.

Kogu sõja kestel toimus vabrikutöölise hulgas aktiivne revolutsiooniline selgitustöö.

Selle kohta annavad tunnistust kaks suurt streiki Kreenholmi Manufaktuuris 1916. aastal.

19. aprillil 1916. a. katkestasid kangrud töö, jäädes ise telgede juurde. Nad nõudsid töötasu tõstmist, leivanormide suurendamist, toiduainetega varustamise ja töötingimuste parandamist. Töö vabrikus algas uuesti alles 22. aprillil, pärast seda kui oli täielikult rahuldatud nõudmine töötasu tõstmise osas kõigile töötajaile vabrikus ja vabriku administratsioon kohustus tarvitusele võtma vastavad abinõud töötingimuste parandamiseks. Streiki juhtis Kreenholmi põrandaalune bolševistlik organisatsioon. «Hoolimata sellest, et tööliste tegevust kahtlemata juhtis organiseeritud grupp, ei astunud viimane välja ega reetnud väliselt oma olemasolu»¹, kandis siis tsaariametnik ette.

22. juunil 1916. a. alustasid Kreenholmi töölised uuesti streiki, nõudes töötasu tõstmist. Vabrikandid kuulutasid välja lokaudi (vabrikute sulgemine ja tööliste vallandamine). Streigikomitee avaldas üleskutse streigi jätkamiseks kuni täieliku võiduni. Streik, millest võtsid osa kõik töölised, kestis 9. juulini ja lõppes tööliste võiduga.

Kreenholm 1917. aasta Veebruarirevolutsioonis

Sõja-aastail vähenes tööliste üldarv Kreenholmis

10 459 inimeselt 1913. a.

8 561 inimesele 1917. a.

Osa rindeleläinud töölisi asendasid naised ja noored küladest. Vabriku toodang sel perioodil vähenes.

Tööliste töötasu vähene tõus ei katnud kasvavaid kulusid. Sõda, elukallidus ja toiduainete puudus kutsusid esile tööliste rahulolematuse.

1. märtsil saadi esimesi teateid revolutsiooni võidust Petrogradis. Kohe asusid Narva töölised revolutsiooniliste väljaastumistega toetama Petrogradi tööliste poolt alustatud Veebruarirevolutsiooni. 2. märtsil astusid töölised välja VSDT(b)P komitee ja 7-liikmelise valitud revolutsioonilise komitee juhtimisel. Garnisoni soldatid ühinesid ülestõusuga. 3. märtsil vabrikud ei töötanud. Kreenholmi pristav

¹ Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv, f. 206, 1916. a., sü. 344, l. 27—28.

Samsonov ja tema abi Janov areteeriti ja heideti vanglasse. Linnas areteeriti linnapea, politseimeister, sandarmid ja garnisoniülem, politseijaoskonnad rüüstati.

Turuplatsil toimus miiting, bolševikud esinesid üleskutsega organiseerida nõukogud.

Nõukogusse valiti 1 saadik 200 töölise kohta ja 2 saadikut iga garnisoniroodu poolt.

3. märtsi õhtul alustas linna raekojas oma tööd Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu, mille koosseisu kuulus ligi 400 inimest. Nõukogu kehtestas 8-tunnise tööpäeva, laupäeviti 6-tunnise, kuni 16-aastastele lastele aga — 4-tunnise.

Nõukogu kohustas vabrikante maksma töötasu kõigile töölistele revolutsiooni päevade eest, Nõukogu Täitevkomitee ja ajutise kohtu valitud liikmeile aga kogu nende töötamise aja eest, trahvid kaotati, vabrikuis organiseeriti vanemate nõukogu ja vahekohus.

7. märtsil kutsus Narva kodanlus kokku miitingu Ajutise Valitsuse toetamiseks. Vabrikutööliste nimel esinev tööline teatas miitingul, et Narva töölised pole Ajutist Valitsust toetanud ja hakkavad ka edaspidi tegutsema iseseisvalt.

Kreenholm Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise perioodil

«Narva Nõukogu oli oma organiseerimise esimestest päevadest alates kindlalt bolševike käes.»¹

Sellele aitasid kaasa suurte vabrikute tööliste ülekaal, kapitalistide ja nende teenrite vastu peetava võitluse silmapaistvad kogemused, võitluse käigus kujunenud sõprus vene ja eesti tööliste vahel ja õige juhtimine Narva tööliste hulgas suure mõju omandanud bolševistliku organisatsiooni poolt.

Lenini aprilliteesid ja bolševike aprillikonverentsi otsused aitasid Narva bolševikel paljastada Ajutise Valitsuse imperialistlikku iseloomu, vähendada menševike ja essee-ride mõju töölistele ning isoleerida eesti kodanlikke natsionaliste.

Narva bolševikud hindasid õigesti juulidemonstratsiooni verist mahasurumist Petrogradis ja revolutsiooniliste töö-

¹ NSV Liidu kodusõja ajalugu, 2. kd., lk. 150 (v. k.).

lisorganisatsioonide rüüstamist Eestis kui revolutsiooni rahuliku arenemise lõppu ja hakkasid valmistuma relvastatud võitluseks kodanluse vastu.

V. Kingissepa tagasijõudmine asumiselt Narva 1917. a. juulis aitas kaasa bolševike positsioonide kindlustamisele Nõukogus ja nende mõju edasisele kasvule tööliste hulgas. Nõukogu töölissektsioon astus otsustavalt vastu Manufaktuuri juhatuse katsele viia vabriku töö ühte vahetusse ja vallandada augusti algul 3000 töolist.

V. Kingissepa juhtimisel tegid bolševikud ettevalmistusi valimisteks linnaduumasse. Valimistel augustis saavutasid bolševikud hiilgava võidu. Nad said poole häältest ja poole kohtadest duumas.

Kreenholm, Kalevi- ja Linavabrik olid jäetud linna piiri taha ega võtnud valimistest osa. Vastasel juhul oleksid bolševike võidu tulemused olnud veelgi silmapaistvamad.

Narva parteiorganisatsioonis oli sel ajal 783 liiget. Kõik ametiühingud olid bolševike poolt. Revolutsiooni poolaastapäeval 27. augustil organiseerisid bolševikud Kreenholmis ja Linavabrikus miitingud. Viktor Kingissepa ja teiste bolševike esinemised kutsusid töölisi üles võitlusele kodanliku Ajutise Valitsuse vastu, menševike ja esseeride reetmise vastu ning hoiatasid töölisi ettevalmistatava Kornilovi kontrrevolutsioonilise mässu eest. Kui kindral Kornilov liikus kodanluse ja mõisnike ülesandel ohvitseride ja kasakate salkade ning mahajäänud sõjavägedega Petrogradi poole, toimus Kreenholmi Manufaktuuri väravate juures miiting, kus töölised bolševike üleskutsel väljendasid üksmeelselt valmisolekut välja astuda revolutsiooni kaitseks Kornilovi vastu, vabrikus organiseeriti Punakaardi relvastatud väesalk.

Garnisoni sõjaväekomiteed ja Nõukogu soldatite sektsioon andsid koosolekul vande anda nõukogudele energilist toetust võitluseks kontrrevolutsiooni vastu.

Ööl vastu 29. augusti vallutasid relvastatud salgad Narva jaama ega lasknud Pskovi (Pihkva) ja Tallinna poolt Petrogradi suunas ühtegi rongi läbi.

Siin peeti kinni 14 ešeloni Ussuuri kasakate diviisist. Diviisi ohvitserid areteeriti, mõnede väeosade kasakad, kes seni olid oma komandöride poolt eksiteele viidud, võtsid nüüd vastu resolutsiooni nõukogude abistamise kohta ja ühinesid töölistega.

Narva oli Petrogradi lähistel bolševike kindlaks kant-

siks, Kreenholmi töölised aga aktiivseteks revolutsiooni kaitsjateks ja Kornilovi mässi purustamiseks osavõtjateks. Kornilovi mässi purustamine kindlustas bolševike mõju tööliste hulgas.

Kapitalistid tahtsid nälja, tööpuuduse ja viletsuse abil lüüa revolutsiooni.

Narva vabrikandid tekitasid kunstlikult tööpuudust. Hoolimata sellest, et Moskva ladudes oli puuvilla küllaldaselt, ei varustanud nad Kreenholmi toorainega. Tooraine puuduse ettekäändel vallandati oktoobris Kreenholmi Manufaktuuris 3500 töolist.

Trükitööliste nõudmisele töötasu tõstmise kohta vastasid Narva trükikodade omanikud tööliste vallandamise ja trükikodade sulgemisega (lokaut).

Alles Nõukogu vahelesegamine, kes otsustas trükikojad konfiskeerida, nende omanikud aga rindele saata, sundis viimaseid tööliste nõudmisi rahuldama.

Kogu maal toimusid ettevalmistused relvastatud ülestõusuks, mis pidi kukutama kodanluse, menševike ja essee-ride valitsuse ja üle andma kogu võimu tööliste, soldatite ja talupoegade saadikute nõukogudele.

Ettevalmistus ülestõusuks Narvas süvenes pärast Põhja-piirkonna nõukogude kongressi Smolnõis, millest Narva saadikud osa võtsid.

13.(26.) oktoobril 1917. aastal toimus Eestimaa Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogude II kongress, mis kujunes relvastatud ülestõusuks valmisoleku kontrolliks. Narva töölised saatsid oma saadikutena ainult bolševikke. Narva saadikud teatasid kongressil, et Narva Nõukogus võetakse vastu ainult bolševistlikke resolutsioone. Narva-Jõesuu Nõukogu teostab talupoegade organiseerimist, taotleb kogu võimu üleminekut nõukogudele. Väeosades domineerib bolševike mõju.

Teostades ülestõusu leninlikku plaani, kukutasid Petrogradi töölised ja soldatid ööl vastu 26. oktoobrit 1917. a. kodanluse võimu ja teatasid kogu võimu üleminekust nõukogudele.

Teate suure proletaarse revolutsiooni võidu kohta Petrogradis võtsid Narva töölised vastu vaimustusega. 26. oktoobril moodustas Tööliste ja Soldatite Saadikute Narva Nõukogu sõjaväeosade esindajaist, Nõukogu liikmeist ja töölisorganisatsioonidest 15-liikmelise Revolutsioonilise Sõjakomitee. Linnas kehtestati nõukogude võim.

Revolutsiooniline Sõjakomitee kõrvaldas ametist Ajutise Valitsuse komissari. Esseerid, kes aitasid kaasa kodanlikule Ajutisele Valitsusele, aeti Nõukogu Täitevkomitee koosseisust välja, nende häälekandja «Rahva Hää!» aga suleti.

Linna tööliste ja soldatite miitingul võeti vastu resolutsioon:

«Meie, Narva linna töölised ja sõdurid, otsustasime:

1. Tervitada Peterburi Revolutsioonilist Sõjakomiteed tema otsustava võitluse eest kontrrevolutsiooni vastu.

2. Tervitada ja avaldada täielikku usaldust uuele Nõukogude Valitsusele...»¹.

Kui linnas sai teatavaks, et Kerenski ja kasakakindral Krasnov saadavad Narva kaudu Petrogradi peale revolutsiooni mahasurumiseks kasakate väeosad, teatas Narva garnison, et need pääsevad Petrogradi ainult üle soldatite laipade.

Tundes oma nõrkust revolutsiooniliste jõudude võimsuse ees, ei julgenud arg Narva kodanlus tööliste vastu korragi avalikult välja astuda, võim linnas läks Nõukogule rahulikul teel.

Siiski püüdsid Kreenholmi Manufaktuuri omanikud, samuti nagu kapitalistid igal pool, takistada tööd vabrikus. Nad tegid meeleheitlikke pingutusi, et saata värava taha ka neid töölisi, kes ei olnud veel vallandatud, et siis öelda töölistele: «Näete nüüd, mis te saavutasite oma revolutsiooniga, mis tegid teie nõukogud ja vabriku-tehase komiteed».

Töölised pidid tegema suuri jõupingutusi, et kapitalistide plaane nurja ajada. Vabrikuvanemate koosolekul võeti vastu otsus tootmise üle töölistekontrolli sisseseadmise kohta ja valiti kontrolli teostamiseks 15-liikmeline komisjon.

Vabrikute sulgemise hädaoht hoiti ära. Võeti tarvitusele abinõud tööliste töödistsipliini tugevdamiseks. Viidi läbi töötute registreerimine, anti neile rahalist toetust ja organiseeriti töötule ühistöid.

Pidevalt kasvasid linnas Punakaardi väesalgad. Kogu ülejäänud relvastus garnisoni neljas polgus kasutati ära Punakaardi relvastamiseks. Töölised abistasid väikeste Punakaardi salkade organiseerimist Narva ümbruse küla-des.

¹ Narva Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu Teataja, 1917.

Punakaarti võeti siis vastu partei liikmeid ja ametiühingu soovitusel ka parteituid.

Kontrrevolutsioonilised elemendid provotseerisid viinaladude rüüstamist soldatite poolt. Punakaardi väesalga abil hoiti ära rüüstamised.

Kreenholm, Narva ja Ivangorod (Jaanilinn) olid kunstlikult osadeks eraldatud ning Narva ja Ivangorod kuulusid administratiivselt Jamburi semstvo koosseisu. Vene vabariigi Rahvakomissaride Nõukogu loal viidi Narvas ja selle ümbruses läbi plebistsiid (rahvahääletus), mille tulemusena enamus elanikkonnast oli linna ühendamise, Narva maakonna moodustamise ja Narva linna ja maakonna lülitamise poolt Eestimaa kubermangu. Kreenholm ühendati Narvaga ja läks Eestimaa kubermangu koosseisu. Ajutised kohtud lõpetasid oma tegevuse, alustasid tööd uued rahvakohtud.

Nõukogu organiseeris kolleegiumi maaküsimuses ja saatis maale saadikud talupoegade agiteerimiseks ja organiseerimiseks.

Kultuur-hariduslik töö omandas laia ulatuse.

Nii rajasid Narva töölised koos kogu nõukogude rahvaga sotsialistliku riigikorra alused ja võtsid osa majanduse sotsialistlikust ümberkujundamisest.

Vabrikute töö üle seati sisse töölistkontroll. See kindlustas tööliste arvu ja tootmise püsimise 1916. aasta tasemel.

KREENHOLM VÄLISMAISE SÕJALISE INTERVENTSIOONI JA KODUSÕJA AJAJÄRGUL

(1918. a. veebruar — 1920. a.)

Lahingus Narva all sündis Punaarmee

Pärast Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu asusid «penirüütlite» järglased — saksa imperialistid — hävitama nõukogude võimu.

18. veebruaril 1918. a. alustasid nad Eestist Narva ja Lätist Pihkva kaudu pealetungi Petrogradile.

21. veebruaril kuulutas Lenin, et sotsialistlik Isamaa on hädaohus. Vastuseks üleskutsele sotsialistliku Isamaa kaitseks saksa okupantide vastu loodi kogu maal Punaarmee salgad ja saadeti vaenlasele vastu.

Narva töölised ja Narva garnisoni kolme jalaväepolgu

ning suurtükiväe brigaadi soldatid vastasid üleskutsele enneolematu entusiasmi ja valmisolekuga revolutsiooni kaitseks. Kuulutanud ennast Punaarmee garnisoniks, löid nad viivitamatult koondsalga linna kaitseks ja saatsid teise salga pealetungivale vaenlasele vastu. Narva Nõukogu kuulutas välja üldise sõjaväekohustuse ja mobilisatsiooni kõigile meeskodanikele 18—40 aasta vanuses.

Linna lähistele ilmunud valgekaartlaste salgad likvideeriti viivitamatult.

Sakslased vallutasid Tartu, 23. veebruaril aga purustati sakslaste väeosad Vaivara—Sompa joonel ja peatati nende edasiliikumine Petrogradi suunas.

Noor võitlusvõimeline revolutsiooniline armee andis arvukuse ja relvastuse poolest mitu korda tugevamatele saksa röövvallutajatele otsustava vastulöögi.

Sakslaste purustamise päev Narva ja Pihkva all sai Punaarmee sünnipäevaks. Sellest tähtsast sündmusest aktiivseteks osavõtjateks olid ka Punakaardi väesalgaks organiseeritud Kreenholmi töölisel.

Alles 4. märtsil, pärast Bresti rahu allakirjutamist, jätsid Punaarmee väeosad maha Narva ja Ivangorodi.

Eesti Tööraha Kommuun

Vallutanud Narva, kehtestasid sakslased sõjaseisukorra. Linnas kätte saadud bolševike ja eesrindlike tööliste areteerimiste ja väljasaatmistega, linna kogu ühiskondliku, majandusliku ja kultuurilise elu alistamisega saksa sõjaväeklikile püüdsid nad jalule seada oma jagamatut ülevõimu, ellu äratada rüütlike röövelliku peremehetsemise aegu Narvas.

Bolševikevastaste karistusekspeditsioonidega ja elanike röövimisega neutraalseis tsoonides (Nizō, Ust-Tšerno, Polja jt.) rikkusid sakslased Bresti rahulepingu tingimusi.

Narva kodanlus ja saksa parunid toetasid röövvallutajaid kõigiti.

Põranda-aluse bolševistliku organisatsiooni juhtimisel jätkasid linna töölisel võitlust saksa okupantide ja müüdava eesti ning vene kodanluse vastu nõukogude võimu taaskehtendamise eest.

See võitlus Narvas ja kogu Eestis süvenes pärast Saksa-maa lüüasaamist maailmasõjas.

Eesti proletariaadile tema võitluses saksa okupantide ja Eesti kodanlik-natsionalistliku valitsuse vastu tulid 22. novembril 1918. aastal Narva all appi vene polgud ja Nõukogude Venemaal saksa okupatsiooni eest ära läinud eestlastest formeeritud eesti polgud.

Saksa garnison Ivangorodis võttis revolutsioonilised väeosad vastu tugeva püssi- ja kuulipildujatulega.

28. novembri hommikul algas suurtükitlega Punaarmee väeosade pealetung Narvale Popovka—Ivangorodi—Lina-vabriku suunas. Lahingus Narva vabastamise eest langes eesti bolševike silmapaistev organisaator, Punaarmee Eesti väeosade Sõjanõukogu esimees Jaan Sihver. Visa võitlus kestis kogu päeva. Saksa garnisonid ja kiiresti kokku klopsitud argliku Narva kodanluse salgad ei pidanud vastu ja hakkasid taganema Narva jõe vasakule kaldale.

Õhtuks tõusid sildade piirkonnas õhku signaalraketid, mõne minuti pärast aga olid sillad õhku lastud.

Ligi kümme suurtükki, kaks suurt prožektorit, pommipildujad, suur hulk vintpüsse ja laskemoona langes saagiks Punaarmeele, kes ööl vastu 29. novembrit vallutas Narva.

Töötajad võtsid röömuga vastu punaarmee lasi. Linnas kehtestati taas nõukogude võim, seati jalule eeskujulik kord; vabatahtlikud siirdusid Punaarmee ridadesse.

29. novembril moodustati Narvas Nõukogude valitsus — Eesti Tööraha Kommuun. Valitsus kuulutas kehtivaiks kõik nõukogude võimu dekreedid, mis olid välja antud enne saksa imperialistide okupatsiooni.

Maa, vabrikud, tehased, raudteed — kõik Eestimaa rikkused kuulutati töörahva omandiks. Vabastatud territoorium puhastati vaenlastest; vabrikud alustasid tööd.

Vastuseks Nõukogude Eesti valitsuse palvele kinnitas RKN 7. detsembril 1918. aastal J. V. Stalini poolt kirjutatud dekree di Eesti Nõukogude Vabariigi sõltumatuse tunnustamise kohta.

Punaarmee väeosad liikusid läände. Luhtusid inglise-ameerika imperialistide ja eesti kodanluse katsed toetuda saksa täakidele võitluses revolutsioonilise liikumise vastu Eestis.

Eesti Tööraha Kommuuni etteotsa olid sattunud maskeeritud reeturid — Anvelt ja Pöögelmann, kes talurahva-küsimuses ajasid ebaõiget antileninlikku poliitikat, mis viis tööliklassi ja talurahva liidu lõhenemisele ning soodustas lüüasaamist.

Inglise-ameerika imperialistid, kes püüdsid säilitada Eestit platsdarmina võitluseks nõukogude võimu vastu, saatsid siia sõjaväe-eskaadri ja relvastust. Inglise laevade ja relvastuse abiga ning valgesoomlaste salkade toetusel õnnestus eesti kodanlusel haarata võim ja peatada Punaarmee väeosade pealetung, 7. jaanuaril aga üle minna vastupealetungile kogu rindel.

19. jaanuaril 1919. aastal olid Punaarmee väeosad sunnitud Narva maha jätma.

Narva jäi eesti kodanluse võimu alla. Narva jõe parempoolne kallas muutus valgekaartlaste kevadise ja suvise pealetungi lähtekohaks Petrogradile. Judenitši ja eesti valgekaartlaste kevadine pealetung, mis oli Entente'i esimese sõjakäigu osaks, purustati seltsimees Stalini isiklikul juhtimisel.

Interventide purustamine 1919. a. ja revolutsioonilise liikumise kasv Eestis sundisid eesti kodanlust 1920. aastal sõlmima rahu Nõukogude Venemaaga. Inglise-ameerika imperialistide püüdlused kasutada ära eesti valgekaartlasi uues sõjakäigus Petrogradi vastu nurjusid.

KREENHOLM EESTI KODANLIKU DIKTATUURI AJAL

(1920.—1940. a.)

Eesti kodanlik vabariik eksisteeris inglise-ameerika imperialistide toetusel, kelle plaanide kohaselt Eesti pidi etendama platsdarmini osa sõjas Nõukogude riigi vastu.

Olles eraldatud Vene turust, puudus Eesti tööstusel baas arenemiseks. Inglise-ameerika imperialistide meelega ja kartusest omaenda tööliste ees teostas eesti kodanlus suur-tööstuse likvideerimise ja revolutsiooniliste tööliste vastu suunatud terrori poliitikat.

Samal ajal kui Nõukogudemaa töölised ja talupojad bolševike partei juhtimisel taastasid edukalt purustatud rahvamajandust, mille arengutase lähenes sõjaeelsele, jätkus Eestis tööstuse hävitamine, massiline tööpuudus ja viletsus tööliste hulgas.

Eesti tööstuse üldist seisundit illustreerib ilmekalt olukord Kreenholmis sel perioodil.

Näitajad	1913. a.	1925. a.	Võrreldes sõjaeelsega % ^o -des
Tööliste arv Kreenholmis	10 293	2 778	26,9
Kedrusse aastatoodang kilogrammides	17 041 388	2 716 721	15,9
Riide aastatoodang meetrites	73 493 350	11 004 553	14,9

Tööliste arv Kreenholmis moodustas $\frac{1}{4}$, toodang aga ei ulatunud $\frac{1}{6}$ -ni sõjaeelsest, kuid see oli tootmise kõige kõrgemaks tasemeks, mis kodanliku Eesti aastail saavutati. 7000 töölisel ei olnud tööd, aga ka töötavatel töölistel puudus täiskoormus.

Tööliste töötasu ei ületanud $\frac{2}{3}$ sõjaeelsest, naistel aga oli see meestest $\frac{1}{3}$ võrra madalam ja võimaldas töölistel elada, toitudes ainult leivast ja kartulitest.

Püüdes luua muljet hoolitsusest töötute eest, tegi kodanlik valitsus katse töötuile välja anda viletsaid toidunorme, kuid õige pea loobus ka sellise abi osutamise eest. Kodanlik ajaleht «Narvski Listok» teatas, et «Normide väljaandmine töötuile katkestatakse alates 1. maist, sest töötute arv aina kasvab, täiendavate võimalustega aga arvestada ei saa»...¹

Töötud olid määratud virelema ja nälgima.

Ajalehed kubisesid töötsimise kuulutustest. Ka vabrikuis töötajail puudus kindlustus homse päeva suhtes. Samas «Narvski Listok'is» teatati: «Tellimiste puudumise tõttu lõpetatakse Kreenholmi Manufaktuuris 19. aprillist alates võib-olla ajutiselt töö. Oletatakse, et 2000-st töölisest jääb 1765 inimest ilma tööta. On põhjust karta, et tööpuudus võib kesta pikemat aega. Suurema osa töötute hulgas moodustavad naised. On selge, et töötuil naistel on veel raskem tööd leida kui meestel, mis veelgi raskendab niigi juba raske olukorda».²

Töölised nägid, et eesti kodanlik valitsus ei ole võimeline ega soovi taastada riigi majandust, parandada töötajate olukorda.

Eestimaa Kommunistliku bolševike Partei juhtimisel jätkasid töölised võitlust rõhujate vastu.

¹ «Narvski Listok», nr. 10, 5. aprillist 1924.

² «Narvski Listok», nr. 11, 9. aprillist 1924.

Valitsev kodanlik klikk võttis revolutsioonilise töölisliikumise suhtes kasutusele julma terrori. 3. mail 1922. aastal tappis ta metsikult eesti töörahva juhi, silmapaistva bolševiku — Viktor Kingissepa.

1924. aastal rüüstasid kodanlikud võimud ametiühinguorganisatsioone, sulgesid töölisklubid, areteerisid töölisliikumise juhte ja ametiühingu aktiviste.

1924. aasta sügisel toimus areteeritute üle kohus, tuntud «149 protsessi» nime all, kus süüdistatavate hulgas oli 12 Narva töölisliikumise juhti — A. Pauk, K. Pauk (Paas), A. Silberg jt.

Kohtualused muutsid mehiselt selle protsessi kohtuks kodanluse ja tema rahvavaenuliku tegevuse üle. Kõik kohtualused mõisteti sunnitööle, tähtaegadega alates 10 aastast kuni eluksajaks.

Kodanlik valitsus soodustas Kaitseliidu kodanlike jõude terroristlikku tegevust ja politsei omavoli. Streigist osavõtmise eest ähvardati töölisi väljakohtu ja surmanuhtlusega.

Varjates end niinimetatud Eesti iseseisvuse kõlavate fraaside taha, teenisid eesti kodanlikud natsionalistid truult välismaa imperialiste. Nõukogude võimu kohta levitatava vale ja laimu abil püüdsid nad mürgitada tööliste teadvust ja sundida neid alandlikult taluma kapitalistliku orjuse iket.

Samal ajal kui Nõukogude Liidus jätkus rahvamajanduse ja kultuuri pidev tõus, kasvas töötajate heaolu, olid kapitalistlikud riigid 1929.—33. a. haaratud majanduskriisist.

Eesti majandus, mis majanduslikult sõltus imperialistlikest riikidest, elas üle sügava languse.

Kriis mõjus Kreenholmile väga raskelt ja tõi töölistele endisest veelgi suurema puuduse.

1933. aastaks jäi vabrikutesse mitte täie koormusega töönädala alusel tööle 1600 töölist, mis moodustas siin enne maailmasõda töötanud tööliste arvust 15%, toodang aga ei ulatunud isegi 11%-ni sõjaeelsest. Vanad Kreenholmi töölisel meenutavad, kuidas näljaste, poolpaljaste inimeste hulk seisis tervete päevade kaupa vabrikuvärvate juures, oodates tööd; nende hulgas oli palju vanu tekstiiltöölisi, kes olid Kreenholmis töötanud mitukümmend aastat. Sajad inimesed piirasid iga päev tööbörssi, lootes saada kasvõi mingisugust kohta, kuid lootused ei täitunud. Inimesi ei olnud vaja.

Tuntud eesti kodanlik ajaleht «Vaba Maa» kirjutas sel ajal, et kas on vaja tööpuuduse ulatuse tõenduseks paremat illustratsiooni kui see fakt, et ühe linna algkooli kojamehe kohale ilmus kahe päeva jooksul 275 kandidaati, hoolimata sellest, et selle koha kohta ei ilmunud kuulutust.

Mitte mingisugune kodanlik-natsionalistlik propaganda ei suutnud enam varjata kapitalistliku majandussüsteemi mädasust, ära hoida töölisi uutest revolutsioonilistest väljastumistest.

Poliitiline olukord riigis teravnes. Eesti kodanlus likvideerib parlamentarismi jäänused ning läheb üle fašistliku'e diktatuurile — oma ülemvalitsuse avalikult terroristlikele meetoditele. Kõik poliitilised parteid keelatakse ja nende asemel luuakse fašistlik partei «Isamaaliit».

Ei ühingute, koosolekute ja streikide keelamine ega karistuste rangemaks muutmine ei takistanud töölisi võitlemast fašistliku diktatuuri vastu, nõukogude võimu taaskehtestamise eest, taasühinemise eest vene rahvaga.

See võitlus süvenes, kui töölised 1939. aastal nägid linnas Saksamaalt «vene keele õppimiseks» saabunud üliõpilasi ja said teada linna külastamisest Saksamaa maavägede kindralstaabi ülema kindral Halderi (tänapäeval ameerika imperialistide teenri ja nõuandja) poolt.

Selgus, et inglise-ameerika imperialistid ei takista, vaid toetavad fašistliku Saksamaa kallaletungi NSV Liidule. Eesti kodanlik valitsus oli nõus Eesti territooriumi teenistusvalmilt andma NSV Liidu vastu ettevalmistatava sõja platsdarmiks.

Suure rõõmu ja lootustega helgesse tulevikku tervitasid Kreenholmi töölised vastastikuse abistamise pakti sõlmimist Nõukogude valitsuse ja Eesti kodanliku valitsuse vahel 28. septembril 1939. a.

Eesti valitsus aga saboteeris vastastikuse abistamise pakti ja astus Balti riikide sõjalisse liitu ning asus NSV Liidu vastase sõja ettevalmistamise teele.

See asjaolu oli uue revolutsioonilise liikumise tõusu põhjuseks kogu maal.

KREENHOLM NÕUKOGUDE VÕIMU EESTIS TAASKEHTESTAMISE AJAJÄRGUL

(1940.—1941. a.)

Eestimaa kommunistliku partei poolt juhitud revolutsiooniline liikumine viis 1940. a. suvel kodanluse võimu kukutamisele ja nõukogude võimu taaskehkestamisele.

Selle tähtsa sündmuse puhul osutasid Kreenholmi töölised enneolematut aktiivsust. See väljendus 21. juunil töölise demonstratsioonides ja miitingutes, kus nõuti eesti reaktsoonilise kodanluse (Uluotsa) valitsuse tagandamist ja uue valitsuse moodustamist, tööliste abis reaktsooniliste organisatsioonide (Kaitseliit, Isamaaliit) likvideerimisel, võitluses töötava rahva bloki võidu eest Riigivolikogu valimistel 14.—15. juulil.

17. juulil seati üles loosung Eesti kujundamise kohta Nõukogude riigiks ja Eesti astumise kohta NSV Liitu.

Vaimustusega tervitasid Kreenholmi töölised rahva tahte teostamist 21. juulil 1940. aastal.

Üksmeelse toetuse ja enneolematu aktiivsusega võtsid nad vastu kõik nõukogude võimu korraldused. Täieliku rahuldustundega ekspluateerijate vastu peetud pikaajalise võitluse tulemuste üle ja teadmiselega, et igaüks töötab nüüd mitte ekspluateerijate, vaid «iseenda, oma klassi, oma nõukogude ühiskonna heaks», võeti 23. juulil 1940. aastal vastu seadus suurtööstuse natsionaliseerimise kohta.

Vastuseks tööliste töötasu tõstmisele 20% võrra tekkis vabrikuis augusti algul stahaanovlik liikumine.

Novembris alustati töölis perekondade majutamist Narva kodanluselt natsionaliseeritud majadesse ning kehtestati uued korteriüüri määrad.

19 544 Narva valijat hääletas 12. jaanuaril 1941. aastal NSV Liidu Ülemnõukogu valimistel üksmeelselt kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt.

Ajavahemik 1940. aasta juulist — 1941. aasta juunini oli Kreenholmi tormilise kasvu perioodiks. Juba 1941. aasta jaanuariks suurenes kedruse päevane väljalase 10 tonnilt 19 tonnile ja riide päevane väljalase 37 000 meetrilt 54 000 meetrile.

Edukalt täideti 1941. aasta plaan:

- a) kedrusetootmise alal 6200 tonni, mis ületas Kreenholmi kodanliku Eesti aegse suurima toodangu 2,3 korda;

b) riidetootmise alal — 18 miljonit meetrit. (Kodanlikus Eestis aastatel 1931—1940 ei ületanud see 9 miljonit meetrit).

Teostati Kreenholmi sisseseadete ja ruumide remont.

Tööliste arv suurenes 1940. a. 2000-lt inimeselt 1941. a. 5000-le inimesele.

Kreenholmi bolševike väikesearvuline põrandaalune organisatsioon, mis oli kodanliku võimu perioodil inglise ja eesti ekspluateerijate ülevõimu vastu suunatud tööliste võitluse juhiks Kreenholmis, kasvas pärast nõukogude võimu kehtestamist tunduvalt ning muutus kombinaadi majanduslikku ja ühiskondlikku elu juhtivaks organisatsiooniks.

KREENHOLM NÕUKOGUDE LIIDU SUURE ISAMAASÕJA AJAL

Meie rahva tormiliselt areneva sotsialistliku ülesehitustöö ja rahuliku loova töö katkestas hitlerliku Saksamaa röövellik kallaletung NSV Liidule 1941. a. juunis.

Kreenholmi Manufaktuuri töölised käitusid oma suure Kodumaa väarikate poegadena, väljendades 22. juunil miitingul valmisolekut kaitsta relvaga käes oma Isamaad, võidelda diversantide ja provokaatorite vastu ning tugevdada eeskujuliku tööga kogu maa võimsust.

Sõja teisel päeval alustasid tütarlapsed õppetööd sanitaarkursustel, tootmises asendasid naised rindele ja kaitsetöödele läinud mehi.

Vastuseks rahvaste juhi J. V. Stalini 3. juuli raadiokõnele tulid sajad Kreenholmi ja teiste linna ettevõtete töölised sõjakomissariaati, partei linnakomiteesse ja komsomoli linnakomiteesse, soovides astuda Punaarmeele, et relvaga käes võidelda eesti rahva põliste vaenlaste — saksa rööv-
vallutajate vastu.

Narva ajaleht «Sovetskaja Derevnja» («Nõukogude Küla») teatas 4. juulil 1941. a.: «Hommi-kust õhtuni ilmuvad üha uued ja uued vabatahtlikud... Nende hulgas on inimesi mõlemast soost, noori ja keskealisi.»¹

Haaratuna patriootilisest puhangust, oma Kodumaa sõltumatus, vabaduse ja au nimel valmis kandma igasuguseid ohvreid, kirjutasid kolm kommunistlikku noort oma

¹ «Sovetskaja Derevnja» nr. 81, 4. juulist 1941.

avalduses Eestimaa Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu Narva linna komiteele järgmist:

«Palume meid vabatahtlikena vastu võtta Punaarmee ridadesse. Me tahame kaitsta meie maad püssiga käes. Lubame peksta fašiste kuni jätkub jõudu». ¹

Terve komsomoliorganisatsioon teatas:

«Tungivalt palume Teid, kallid seltsimees komissar, arvata meid vabatahtlikena TTPA ridadesse. Tõuseme kõik nagu üks mees meie sotsialistliku Kodumaa kaitseks. Tõotame, et võitleme ennastalgavalt, oma verd säästmata meie Kodumaa võidu eest, anname tema eest kogu oma jõu, aga kui tarvis, ka elu». ²

Juuli algul formeeriti linnas vabatahtlikest hävituspatalljon, 27. juulil aga algas töölispolgu moodustamine. Selle koosseisus oli palju Kreenholmi töölisi. Lahinguis Lenigradi all ja teistel Suure Isamaasõja rinnetel ilmutasid nad mehisust ja vastupidavust.

Juulis algas elanikkonna ja vabrikute sisseseadete evakueerimine Nõukogude tagalasse. Sel ajal alustasid sakslased Kreenholmi ja Narva kavakindlat tulistamist suurtükkidest Ust-Tšerno piirkonnast ja perioodilist pommitamist õhust, halvates tööd vabrikus ja takistades elanikkonna ja vabriku sisseseadete plaanipärast evakueerimist.

18. augustil vallutasid sakslased Narva. Kreenholmi jäänud elanikkond avaldas okupatsiooni esimestest päevadest alates vastupanu okupantide hävitavale tegevusele.

Vastuseks seltsimees Stalini üleskutsele luua sakslaste poolt vallutatud rajoonides «vaenlasele ja kõigile tema käsilastele väljakannatamatud tingimused, jälitada ja hävitada neid igal sammul ning nurja ajada kõik nende ettevõtted», ³ läksid Narva patrioodid Narva jõe ja Peipsi äärsesse metsadesse ning astusid partisanisalkadesse.

Peamiselt narvalastest koosnevad partisanisalgad tegutsesid Narva jõe äärses metsades Gdovi rajoonis ja Peipsi ääres. Nad lõhkusid sakslaste sideühendust ja raudteid, lasid õhku sildu, vabastasid sõjavange ja teostasid luuret vaenlase tagalas.

Mehiselt ja visalt, taludes kõiki sõja raskusi, töötasid vabrikuis, tehastes, kolhoosides ja sovhoosides Nõukogude

¹ «Sovetskaja Derevnja» nr. 82, 5. juulist 1941.

² Sealsamas, nr. 76, juulist 1941.

³ J. Stalin, Nõukogude Liidu Suurest Isamaasõjast, 1946, lk. 16.

tagalasse evakueerunud narvalased. Kangelasliku tööga andsid nad oma panuse võiduks vaenlase üle.

Saksa okupatsiooni aeg (1941.—1944. a.) oli Narva vabrikute ligi sajandipikkuses ja Narva linna sajanditepikkuses ajaloos kõige süngemaks leheküljeks.

Alaliste areteerimiste, mahalaskmiste, vägivalda ja mõnitamisega püüdsid fašistlikud röövvalutajad murda nõukogude inimeste vastupanutahet, kindlustada oma ülevõimu. Nad organiseerisid Narvas 7 koonduslaagrit, hävitades neis ligi 20 000 tsiviilelanikku ja sõjavangi.

Ainuüksi Linavabriku laagris hävitati aastail 1943—1944 peaaegu 5000 vangi, kelle laibad põletati vabriku küttekoldeis.

Ligi 3500 mahalastud Nõukogude kodaniku laipa avastati fašistlike röövvalutajate kuritegude uurimise komisjoni poolt Narva linnas Linnaaia taga kaevikus ja kraavides ning 2 km kaugusel Popovka külast.

Saksa okupatsiooni ajal muudeti Georgi vabrik, vabrik «EF» ja elektri jaam varemeiks, hävitati terved kvartaalid elumaju, purustati Vana ja Joala vabrik. Linn väga väärtuslike ajalooliste ja arhitektuuriliste mälestusmärkide, paljude suurte ja väikeste tööstusettevõtete ning kultuur-hariduslike asutustega hävitati peaaegu täielikult.

SS-vägede rooduülem Wenrich, kes 27. juulil Narvast edela suunas asuvas metsas vangi võeti, teatas linna purustamise kohta järgmist:

«24. juulil kell 12 sõitsime 24-tonnise silla juurde. Mina jäin 200—300 meetri kaugusel asuva maja varju. Kõik kolm läksid silla juurde ja peatselt kõlas plahvatus. Nad pöördusid tagasi ja ütlesid, et sild on hävitatud. Seejärel sõitsime me kahekordse silla juurde, kus kõigepealt lasime õhku Ivangorodi kindluse. Kirik ja raekoda põlesid samuti. 54. sapöörpataljoni esimene rood, mida juhatas untersturmfiürer Franz, lasi õhku rippuva silla. Sellele roodule oli antud käsk lasta õhku tekstiilvabrik ja maantee.

Õhtul lasime õhku kaks kirikut, Hermani torni ja maaaluse tunneli. Lõpuks süütasime kinoteatri suure hoone, kus varem oli asunud meie väeosa.

Sellega oli meie ülesanne täidetud ja me lahkusime Narvast raudteed mööda, kuna maantee pidi õhku lastama.

Selline oli tõeline pilt, mida kinnitan oma allkirjaga.

29. 7. 1944. a.

Wenrich, Michael.»

Taandudes Nõukogude Armeelööjite all, kindlustasid sakslased Narva jõe vasema kalda varakult arvukate kaevikute, dzottide, blindaažide, okastraadi ja mineerimisega, lootes siia peatuma jääda.

1944. aasta veebruaris puhastasid Leningradi rinde väed Narva jõe parema kalda, 1. märtsil aga forsseerisid nad ägedaid lahinguid pidades jõe, vallutasid platsdarmi vasemal kaldal lõuna pool Kreenholmi ja kindlustasid end seal tugevasti. Kõik sakslaste katsed likvideerida see platsdarm said kaotuse osaliseks.

24. juulil alustasid Nõukogude Armeelööjite väeosad platsdarmilt pealetungi, põhja pool Narvat kavatsetavalt löögilt tähelepanu kõrvale tõmmates.

24. juulil pärast ettevalmistavat suurtükiväe forsseeriti Narva jõgi linnast 5 km põhja pool.

26. juulil ühinesid põhja- ja lõunapoolsetelt platsdarmilt pealetungivad Nõukogude Armeelööjite väeosad laste koloonia piirkonnas ja otserünnakuga Ivangorodi poolt vallutasid Narva — sakslaste tähtsa kindlustatud kaitsepiirkonna, mis kaitses teed Eestisse.

Saavutatud võidu tähistamiseks omistati linna vallutamise eest peetud lahingutes silma paistnud väeosadele ja -koondistele «Narva» nimetus ja väeosad autasustati ordenitega. Meie Kodumaa pealinn Moskva tervitas vapraid vägesid saluudiga.

Narva lahinguist võttis osa 1942. a. lõpul formeeritud Eesti Korpus, mille koosseisus oli palju Kreenholmi töölisi.

Narva vabastajaid tervitasid kaks naist, kes moodustasid kogu linnajäänud elanikkonna pärast fašistlikku okupatsiooni.

Linna vabastamisest osa võtnud väeosade sõdurid ja ohvitserid andsid linna varemeil ning lahingus langenud seltsimeeste ja fašistliku okupatsiooni ohvrite haudadel töötuse maksta kätte vaenlasele metsikuste ja purustuste eest. Nad pidasid seda töötust.

Vaenlane aeti Läände. Linnas suitsesid suured tulikahjud; järk-järgult saabus evakuatsioonist elanikkond ja asus inimväärseks elamiseks hädavajalikke tingimusi looma, purustatud elamuid ja vabrikuid taastama, säilinud sisseseadeid korrastama.

NSV Liidu rahvamajanduse taastamise ja arendamise viie aasta plaan (1946—1950) nägi ette Kreenholmi Manufaktuuri, elamute ja kommunaalmajanduse taastamise.

Kommunistliku partei üleskutsel arenes üldrahvalik sotsialistlik võistlus viie aasta plaani ennetähtaegseks täitmiseks. Uue jõuga tuli nähtavale nõukogude inimeste loov initsiatiiv, piiritu andumus oma sotsialistlikule Kodumaale.

Esimese sõjajärgse viisaastaku ja 1951. aasta jooksul viidi esmajärjekorras lõpule peamised tööd Kreenholmi Manufaktuuri taastamise alal.

Joala ketrusvabrik, Vana ketrusvabrik ja kudumisvabrik taastati projektis ettenähtud võimsuse kohaselt ja rakendati tööle kolmes vahetuses. Olles varustatud kodumaal toodetud suure jõudlusega masinatega, annavad nad juba praegu aastas rohkem kedrust ja riiet kui tootis kogu Kreenholm kodanliku Eesti viimase kuue aasta jooksul.

Paljutuhandeline kollektiiv töötab kombinaadi tsehhides, abimajandeis ja ehitustöödel.

Hästikorrastatud elumajade kvartaalid ja suurepärased kultuuriasutused on taastatud ja uuesti ehitatud. Kapitalimahutusteks vabrikute, elumajade ja kultuuriasutuste taastamiseks ja rekonstrueerimiseks oli riigieelarves määratud 184,1 miljonit rubla.

Ehitati ja anti ekspluatatsiooni 56 182 ruutmeetrit uut elamispinda, vabrikukool 300 inimesele, keskkool 800 õpilasele, klubi, kaks lasteaeda ja kolm lastesõime, saun ning pesukoda.

Partei, valitsuse ja isiklikult seltsimees Stalini hoolitsusele Kreenholmi Manufaktuuri kiireima uuestisünni eest vastavad Kreenholmi tekstiiltöölised stahaanovliku tööga, suurendades aastast aastasse toodangut, tõstes kedruse ja riide kvaliteeti ning alandades omahinda.

Kombinaadi viis tuhat tööliset ületasid 1951. aastal ketramise ja kudumise alal aastanormi. Vana Ketrusvabriku ketrustöölised N. E. Reiska ja M. F. Stepanova andsid riigile üleplaaniiselt 1951. aastal 17 984 kg kedrust ja 1952. aasta esimesel poolaastal mitu tuhat kg kedrust. Noore meistriabi P. K. Baranovi komplekt andis 1951. aastal 103 837 kg kedrust üle plaani. Baranov edutati meistriks ja 1952. aastal täidab ta oma kohustusi niisama edukalt.

Kangrud T. E. Martšenko ja V. M. Fjodorova andsid 1951. aastal üle plaani 41 230 meetrit riiet ja 1952. aasta esimesel poolel ületasid plaani tunduvas ulatuses.

Üle kümne tuhande kilogrammi kedrust üle plaani andsid paljud Joala vabriku ketrustöölised.

Paljude tööliste stahaanovlik töö on kantud aurasutusse ja tähistatud valitsuse autasudega.

Tuhanded töölisel tõstavad tööprotsessi kõrval oma kultuurilist ja tehnilist taset, omandavad poliitilisi teadmisi tehnikumides, töölisnoorte keskkoolides, kõrgemate õppeasutuste kaugõppeosakondades ja ringides.

Kombinaadi taastamise ja arendamise protsessis näeb iga tööline osake oma tööst, Nõukogude Kodumaa majandusliku ja kultuurilise õitsengu saavutamist, rahu kindlustamist.

Võitluses kapitalistlike rõhujate ja välismaiste röövvalutajate vastu, võitluses nõukogude võimu ja sotsialismi võidu eest ilmutasid Kreenholmi töölisel suurt aktiivsust, organiseeritust ja teadlikkust.

Suurt aktiivsust, organiseeritust ja teadlikkust ilmutavad nad võitluses kommunistliku partei poolt püstitatud suurte eesmärkide eest, rikastavad Narva tööliste suurepäraseid traditsioone ja kirjutavad Kreenholmi saja aastasesse ajalukku uusi kuulsusrikkaid lehekülgi.

SISUKORD

Kreenholmi Manufaktuuri tekkimine ja areng	3
Kreenholmi Manufaktuuri rajamine	3
Puuvillatööstuse areng Venemaal	3
Esimesed tekstiilvabrikud Narvas	4
Kreenholmi Manufaktuur XIX sajandil	5
Tööliste olukord ja streigid Kreenholmi Manufaktuuris XIX sajandil	6
Tööliste olukord Kreenholmis XIX sajandil	6
1872. aasta streik	10
Esimene töölisring	11
1882. aasta streik	12
Esimene marksistlik ring	14
Kreenholm imperialismi ja kodanlik-demokraatliku revolutsiooni perioodil	15
Kreenholm 1905.—1907. a. revolutsioonis	15
Kreenholm revolutsioonilise tõusu ja esimese maailmasõja aastail	16
Kreenholm 1917. a. Veebruarirevolutsioonis	19
Kreenholm Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise perioodil	20
Kreenholm välismaise sõjalise interventsiooni ja kodusõja ajajärgul	24
Lahingus Narva all sündis Punaarmee	24
Eesti Tööraha Kommuun	25
Kreenholm Eesti kodanliku diktatuuri ajal	27
Kreenholm nõukogude võimu Eestis taaskehtestamise ajajärgul . .	31
Kreenholm Nõukogude Liidu Suure Isamaasõja ajal	32

Toimetaja I. Kõngi

Tehniline toimetaja E. Ridala

Korrektorid

R. Eliste ja A. Kiho

Ladumisele antud 13. VIII 1952.

Trükkimisele antud 22. VIII 1952.

Trükiarv 5000. Paber 54 × 84, 1/16.

Trükipoognaid 2,5. Formaadile

60 × 92 kohaldatud trükipoognaid

2,05. Arvutuspoognaid 2,18.

MB-14357. Tellimise nr. 2478.

Trükikoda „Ühiselu“, Tallinn,

Pikk tn. 40/42.

На эстонском языке.

В. А. Зубов. Об историческом
прошлом и развитии Кренгольм-
ской мануфактуры

Hind rbl. 1.—

Rbl. 1.—

